

Keith Harvey

Lenin om imperialismen: Vad han fick rätt och vad han fick fel – 2005

Sammanfattning

Den här artikeln sammanfattar Lenins uppfattning om imperialismen, baserad på hans skrift *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* från 1916.¹ Den visar på de strukturer och tendenser som han ansåg var förhärskande under åren 1895-1913, den imperialistiska epokens öppningsfas, men som också vittnade om epoken som helhet.

Artikeln behandlar vilka av dessa drag som blev allt mer uttalade under 1900-talet och vilka som visade sig vara av mindre betydelse. Den utsätter Lenins analys av begreppen ”förfall”, ”parasitism” och ”stagnation” för en kritik som bibehåller begreppen men förfinar dem i ljuset av den efterföljande utvecklingen av imperialismen som Lenin inte förutsåg. Artikeln hävdar att det inte finns något stöd hos Lenin för tanken att imperialismen kännetecknas av en ”stagnation av produktivkrafterna”.

Lenins syn på imperialismen

Imperialismen är ungefär 100 år gammal. Mitt uppe i det första världskriget skriver Lenin med hänvisning till utvecklingen av monopol i det kapitalistiska ekonomiska livet:

”Uppsving vid slutet av 1800-talet och kris 1900-03: kartellerna blir en av grundvalarna för hela det ekonomiska livet. Kapitalismen har förvandlats till imperialism.” (*Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*)

Utan tvekan har boomen vid slutet av det tjugonde århundradet och krisen 2000-2003 visat att karteller och monopol förblir av central betydelse för imperialismen och dess kriser. Den febriga och aldrig tidigare upplevda vågen av fusioner och förvärv under 1990-talet skapade allt mer gigantiska monopol i gamla och nya sektorer av produktions- och tjänsteindustrin².

Vid ingången av det 21:a århundradet svarar 300 av de största företagen för en fjärdedel av världens produktiva tillgångar. Fem företag kontrollerar mer än 50 procent av den globala marknaden för varaktiga konsumtionsvaror, stål, aerospace, elektroniska komponenter, olja, datorer, media, flygbolag och bilindustrier. I USA kontrollerar två eller tre företag 90 procent av marknaden för mjukvara och hårdvara, flygindustri och aerospace.

Lenins centrala iakttagelse att imperialismen är kapitalismens monopolistiska stadium har bekräftats, liksom hans åsikt att denna dominans inte har lett till en minskning av kapitalistiska kriser utan snarare till en intensifiering av dem.³

¹ Vissa av dessa idéer kan spåras till min artikel från *Permanent Revolution* nr 8 men de har utvecklats.

² Under 2000 sattes ett globalt rekord då 3 470 miljarder dollar fusioner och förvärv ägde rum. AOL:s övertagande av Time Warner för 182 miljarder dollar i januari 2000 var en höjdpunkt på fusionsmanin. USA gick i spetsen för koncentrationen och centralisationen av kapital under 1990-talet, på ryggen av en lång inhemsk konjunkturuppgång efter 1991 och mognaden av Internet-relaterad teknik efter 1995. Under 1999 ägde fusioner till ett rekordstort värde av 1 730 miljarder dollar rum, efter fusioner till ett värde av 1 630 miljarder dollar 1998. En stor centralisering skedde inom energisektorn, flygbolag, investmentbanker och tidningar. [Med koncentration menas att den enskilde kapitalistens totala kapital växer medan centralisation innebär att redan existerande kapital slås samman i allt färre kapitalisters händer. ö a]

³ Detta var hans centrala meningsskiljaktighet med Hilferdings *Finanskapitalet*, (1908) ett arbete som annars Lenin öppet erkände sin intellektuella skuld till.

Men Lenins *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* innehöll mer än denna centrala iakttagelse. Den skrevs som en populär syntes av de tre tanketrådar kring ämnet som tagit form under de föregående 15 åren. Den kombinerar den brittiska liberale ekonomen Hobsons uppfattning om metropolländernas "parasitism" (och därmed grunden för uppfattningen om en arbetararistokrati och opportunism) med Hilferdings analys av finanskapitalet.⁴

Från Rosa Luxemburg (och Nikolaj Bucharin) hämtade Lenin deras centrala fokus på uppdelning av världen av monopol och imperialistiska makter, föreställningen om imperialismen som ett stadium och inte bara ett förhållningssätt och därmed det *oundvikliga* i imperialistiska kriser, krig och proletär revolution.

Lenin skapade inte några nya begrepp i sin pamflett, men enligt egen utsago presenterar han en "sammansatt bild". Trots detta betyder det inte att det är bara en sammanställning av andras ståndpunkter. Han fyller det hela med sin egen dialektiska syn på den krisdrabbade karaktären hos kapitalismens utveckling (dvs. "döende" och under övergång till socialism) och avlägsnar alla spår av Hilferdings framväxande reformism i förhållande till övertagande av staten och med hjälp av den bygga socialismen.

Men det var hans fina känsla för den *ojämna* utvecklingen av imperialistiska stater, monopol, finanskapital och kapitalexport som tillät Lenin att genast förstå konfliktens dynamik mellan stater och det finanskapital som stod bakom dem, samt undvika alla schematiska generaliseringar om framtiden, baserat på endast en eller annan aspekt eller form av imperialismens utveckling.

Av just denna anledning kan man vanligtvis i hans utvärderingar och beskrivningar upptäcka fröet till den framtida utveckling som skulle komma att bli dominerande, men som när det skrevs var av underordnad betydelse och långt ifrån fullt utvecklad.

För Lenin är den "sammansatta bilden" tänkt att antyda de väsentliga, bestämmande delarna av stadiet men som i skrivande stund kan vara starkt eller svagt utvecklade i den ena eller andra nationen, men som utgjorde deras framtida öde.

Den sammansatta bilden abstraherar bort ojämnheten för att presentera en allmän bild, men det är ojämnheten som ger upphov till sammanstötningar och leder till krig: t ex klyftan mellan koloniala besittningar och nya snabbt växande karteller från nya makter som behöver besittningar etc.

Låt oss nu börja med hans sammanfattning av imperialismens drag:

"Imperialismen är kapitalismen på det utvecklingsstadium, då monopolens och finanskapitalets herravälde utformats, då kapitalexporten blivit särskilt betydelsefull, då världens uppdelning mellan de internationella trusterna börjat, och uppdelningen av hela jordens territorium mellan de största kapitalistiska länderna fullbordats."

Mycket av det han skrev om dessa fyra aspekter har klarat historiens prövning. Men vid denna tidpunkt kom Lenin fram till dessa slutsatser mot bakgrund av en analys av artonhundratalets sista decennium genom att fokusera på amerikanska, tyska och brittiska erfarenheter.

Men då hade monopol, även om de var mäktiga, bara utsträckt sin räckvidd till att gälla det egna landet. Multinationella företag – företag som är verksamma i flera eller samtliga de stora globala marknaderna och försöker monopolisera dem – var inte normen.

---

⁴ "Bankkapital, dvs kapital i penningform, som alltså har i själva verket förvandlas till industriellt kapital, kallar jag finanskapital." – Hilferding

Ford – en av de tidigaste att expandera utomlands – grundades år 1900 och byggde sin första utländska fabrik i Kanada året därpå. Men när Lenin skrev sitt arbete var inget av de stora monopolerna beroende av utländska marknader för merparten av sin försäljning, inte heller behövde de ha globala ambitioner för att överleva konkurrensen.

Idag är detta inte längre sant. Idag förlitar sig ett antal av de största aktörerna, såsom IBM och ICI, på att få över hälften av sina intäkter från försäljning i utlandet. Mer än 98% av Nestlés försäljning äger rum utanför Schweiz.

Alla företag som är verksamma med masskonsumtions- eller produktionsvaror är tvungna att ha global närvaro. Även de som verkar på nischmarknader inser att de måste ha globala ambitioner eller riskera att förlora. Det är därför som antalet transnationella företag i världen har ökat från 7 000 år 1970 till 61 000 år 2003. De cirka 900 000 dotterbolagen till dessa transnationella företag står för 10% av det globala utbudet och totalt en tredjedel av all export ”och deras andel ökar”.⁵

Jag har på annat håll skrivit om den senaste tidens historia av koncentration och centralisering av kapital under 1990-talet, dess enorma omfattning och ojämnheter mellan USA och Europa.⁶ Förutsåg Lenin detta? I punkt fyra av hans sammansatta bild säger han att imperialismen kännetecknas av:

”Internationella monopolistiska sammanslutningar av kapitalister, vilka delar världen mellan sig, bildas.”

Det kan hävdas att detta föregriper tillväxten av multinationella företag på 1900-talet, men hans behandling av kapitlexporten (kapitel 4) och uppdelningen av världen mellan ekonomiska truster (kapitel 5) har inget samband, eftersom kapitlexport för Lenin endast handlar om bankkapital och inte export av industriellt kapital. Som en följd handlar bara kapitel 5 om varuexportens dominans av utländska marknader. Detta är inte samma sak som spridning av utländska direktinvesteringar i form av nya anläggningar och maskiner så typiska för efterkrigsperioden som följde på andra världskriget.

Vi kan se en liknande begränsning i Lenins förståelse av imperialismen när han i den andra delen av hans sammansatta bild konstaterar att imperialismen också handlar om ”[b]ankkapitalets sammansmältning med industrikapitalet och uppkomsten av en finansoligarki på grundval av detta ”finanskapital”.

Då kritiserades detta synsätt för att vara alltför snävt baserat på erfarenheterna från Tyskland (och därmed på Hilferdings arbete). Denna fusion var mycket mindre utvecklad i exempelvis Frankrike eller USA. Men minst lika viktigt är att bakom begreppet finanskapital låg tanken att det i huvudsak handlade om *lånat* kapital (t.ex. franska lån till Ryssland för att finansiera den kapitalistiska utvecklingen). Detta är en mycket snäv uppfattning om kapital, men en som motsvarar den historiska underutvecklingen av internationellt kapital vid tidpunkten.⁷

Däremot Lenin hade rätt ifråga om pengarna när det kom till punkt tre:

”Kapitlexporten, till åtskillnad från varuexporten, erhåller synnerlig betydelse.”

⁵ *World Investment Report* 2003, UNCTAD, sid 9

⁶ Till exempel se *Fifth International*: ”Globalisation; the highest stage of imperialism” (”Globaliseringen, den högsta nivån av imperialism”)

⁷ Det måste sägas att det finns några passager i kapitel 5 där Lenin beskriver uppkomsten och utvecklingen av finanskapitalet i ordets rätta bemärkelse – dvs multinationella företag, men han ser det inte som nödvändigt att dra slutsatser av detta för sin definition av finanskapitalet.

För större delen av förra seklet har detta påstående bekräftats. Undantaget var paradoxalt nog efterkrigsboomens år (1950 och 1960-talen), när tillväxten av den internationella handeln i allmänhet överträffade tillväxten av utländska investeringar emedan tillväxten av internationell finansväsende var medvetet begränsad till att huvudsakligen tjäna handeln.

Men detta har förändrats under den globalisering som ägde rum under 1980- och 1990-talet, vilket i sig själv är ett bevis för återkomsten av de klassiska dragen hos imperialismen i denna dess senaste fas (och i förlängningen att den korta efterkrigstidens högkonjunktur i viss utsträckning krävde upphävande/dämpning av några av dragen hos imperialismen och därmed dess kriser).

Jag gjorde en del efterforskningar förra året med hjälp av amerikanska regeringen siffror för 1960-talet fram till idag på den relativa vikten för intäkterna från handeln med varor och tjänster och intäkter ”från utlandet” i form av avkastning på investeringar och utdelningar.

USA inkomster från handel och investeringar, 1960-2000 (i miljarder US-dollar)

	1960	1970	1980	1990	2000
Handel	25,9	56,6	271,8	535,2	1065,7
Kapitalavkastning	4,6	11,7	72,6	171,7	352,8

Något som är anmärkningsvärt är att inkomsten av kapital som investerats i utlandet ökar i betydelse i förhållande till vinster från försäljning av varuexporten. Den uppgår till 17 procent av intäkterna från handeln 1960 och ökar stadigt till dess den uppgår till 31 procent år 2000.

Men återigen måste vi konstatera en viss ensidighet i Lenins redogörelse för denna process i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Exempelvis säger han:

”Trots den absoluta ökningen av industriproduktionen och export av tillverkade varor, finns det en ökning av den relativa betydelsen av inkomster från räntor och utdelningar”.⁸

Återigen följer av Lenins uppfattning om finanskapital som i huvudsak lån/bankkapital att avkastning av investeringar helt och hållet uppfattas som inkomst av ”räntor och utdelningar” och därmed ”spekulation” och källa till ”parasitism”. Men allt eftersom det förra århundradet fortskred blev det mer och mer så att inkomster från utlandet var vinster som repatrierades från fasta tillgångar som drevs av multinationella företag i andra länder.

När man bryter ned de ovanstående siffrorna för ”inkomstsidan av USA-ägda tillgångar i utlandet” upptäcker man att andelen inkomster från utlandsinvesteringar i fasta tillgångar ökade snabbare än inkomster från obligationer och lån under årtiondena fram till exempelvis 1980.

Men intressant nog, som för England för mer än 100 år sedan, ju mognare den imperialistiska makten blir desto mer förlitar den sig på ”parasitism” (Lenin följer Hobson och kallar det också för ”kupongklippning”). Så sedan 1980 överträffar utlandsinkomsten av obligationer och lån tillväxten av inkomster från fasta tillgångar.⁹

⁸ Så Lenin citerar följande anmärkning positivt om Storbritannien: ”Trots den industriella produktionens och den industriella exportens absoluta ökning växer den relativa betydelsen av ränteinkomster och aktieutdelningar, av värdepappers-, kommissions- och spekulationsvinster för hela folkhushållet. Detta faktum utgör enligt min mening den ekonomiska grundvalen för det imperialistiska uppsvinget.”

⁹ Även den absoluta summan av inkomster från fasta tillgångar utomlands fortsätter att växa, är det den relativa vikten som förändras.

Hur är det då med Lenins femte punkt, delningen av världen under imperialismen?

”Jordens territoriella uppdelning mellan de kapitalistiska stormakterna är avslutad.” Varför det endast kunde bli våldsamma omfördelningar av världen.

Ännu en gång står vi inför det faktum att denna funktion delvis neutraliserades efter det andra världskriget, då massiv tillväxt tillät bildandet av minst en ny imperialistisk makt – Sydafrika – under exceptionella omständigheter, utan mellan-imperialistiska krig.

Men under den nuvarande fasen av imperialismen kan vi tydligt se världen omfördelas med våldsamma metoder. På 1990-talet ledde upplösningen av Sovjetunionen och Östeuropa till såväl reaktionära krig och imperialistiskt genomdrivna lösningar (t.ex. protektoraten på Balkan) som USA:s ockupation av Irak under 2000-talet.

Naturligtvis sker inte detta som ett klassiskt imperialistiskt projekt av total ”kolonisering” (som de europeiska makternas kapplöpning om Afrika i 1880-talet och 1890-talet), men det är en generalisering av den relation som USA hade med Latinamerika för 100 år sedan, nu utsträckt över hela planeten.

Den imperialistiska kapitalismens stagnation, förfall och parasitism

Alla nutida problem med strukturen i Lenins ”sammansatta bild” ligger till stor del i den relativa underutvecklingen av imperialistiskt kapitalet för 100 år sedan.

Men det finns fortfarande andra problem med dynamiken i Lenins modell, tendenserna till kriser etc.

I huvudsak observerade Lenin en tendens hos de imperialistiska länderna att stagnera och förfalla på grund av deras parasitism. Lenin hävdar att den kapitalistiska utvecklingen i metropolländerna länder ”i viss mån” hejdas som ett resultat av att kapital exporteras utomlands istället för att investeras i hemlandet (Hobsons mening), och att det dessutom existerar en ”tendens” eller ”möjlighet” till stagnation och förfall, eftersom monopol tenderar att utgöra en broms på tekniska framsteg pga. att de hindrar konkurrensens innovativa kraft.

Det första som bör observeras är Lenins försiktighet och de villkor han knyter till frågan, det finns en tendens som motverkas av andra tendenser som inkluderar ”införandet av tekniska förbättringar: under sporre av konkurrensen som ”aldrig fullständigt kan elimineras”. Dessutom får tendensen till stagnation bara övertaget i ”vissa” länder och branscher och inte alla, och bara för ”vissa tidsperioder”, inte för evigt.

Här ser vi Lenins dialektiska sinne i arbetet, tendens och motverkande tendens ömsesidigt penetrerande varandra. Naturligtvis har man rätt att ställa frågan: vilken tendens dominerar, vilken sida av motsättningen är förhärskande? Vilken har övertaget för Lenin i ”kapitalismens högsta stadium”?

Lenin verkar ganska tydlig i fråga om detta: ”I stort sett utvecklas kapitalismen ojämförligt mycket snabbare än förut”, varmed han menar att även om det finns en tendens till underinvesteringar och parasitism hos de imperialistiska centra (därav förfall och stagnation), växer de kapitalimporterande länderna snabbt under dess påverkan. Lenin skulle ha behövt vara synnerligen trög för att dra någon annan slutsats av resultatet av den kapitalistiska utvecklingen mellan 1895 och 1914 (vad Världsbanken kallar ”första vågen av globalisering”).

Lenins betoning av att världen som helhet växer, speglar därför det faktum att merparten av världen hade öppnat sig för kapitalismen under de föregående 20 åren och denna trend *dominerar* trots förfallet hos de kapitalistiska imperialistiska centra.

Men frågan uppkommer då vad som var det teoretiska stödet för hans uppfattning att de imperialistiska länderna skulle ”stagnera” och var det adekvat? Svaret är nej. Han förlitar sig på Hobsons underkonsumtionsteori (dvs. att den inhemska efterfrågan är mindre än det borde vara i Storbritannien på grund av brist på arbetstillfällen och inkomster till följd av att investeringarna hamnar utomlands) och brist på teknisk innovation.

Men detta implicerar växande stagnation – åtminstone jämfört med de icke-imperialistiska kapitalimporterande länderna. Lenin har helt enkelt inte någon förklaring till dynamiken hos kapitalexporterande länderna i den imperialistiska epoken, bortsett från den residuala, nämligen att konkurrens inte alltid kan förnekas av det faktum som utgörs av tillväxten av monopolens dominans.

Faktum är att förfall och stagnation i de imperialistiska länderna inte var och inte är en direkt funktion av ökningen av kapitalexporten. Och av en mycket enkel anledning som Lenin inte förutsåg. Under efterkrigsboomen och därefter har den huvudsakliga inriktningen av kapitalexporten från OECD eller G8-länderna varit till andra OECD eller G8-länder.

Text Storbritannien ensam mottar i dag svindlande 26 procent av alla globala amerikanska utlandsinvesteringar. De viktigaste kapitalexportörerna är också de största kapitalimportörerna (även om det omvända inte nödvändigtvis är fallet).¹⁰

På ett perverst sätt är detta självfallet en bekräftelse av den poäng Lenin gör att ”[i] de länder, dit kapitalexporten försiggår, utövar den inflytande på kapitalismens utveckling och påskyndar denna i mycket hög grad.”

Naturligtvis hade han i åtanke de koloniala länderna och Ryssland, inte de imperialistiska länderna. Men poängen är ändå bekräftad: investeringar dynamiserar (visserligen ojämnt) det kapitalimporterande landet även om landet är ett imperialistiskt sådant.

Så Lenins uppenbart ensidiga bild – ”imperialistisk kapitalexportör förfaller, medan kolonial kapitalimportör växer” – kan korrigeras på basis av den faktiska resultatet av utländska investeringars mönster efter andra världskriget. (Och naturligtvis på basis av Kina/Indien idag)

Vad gäller stagnation delvis förorsakad av undertryckandet av innovationer kan man helt enkelt konstatera att den andra eran av globalisering och nyliberalism har åtföljts av en intensifiering av konkurrensen, allt eftersom marknader har avreglerats och hinder för handel och investeringar sopats åt sidan. Detta har varit en enorm sporre till innovation och lett till en partiell återhämtning av produktiviteten. Naturligtvis har detta varit till gagn för den globala nordens multinationella företag och till skada för många i det globala syd.¹¹

Lenins problem var att han stödde sig på Hobson för en teori om kapitalismens kris: stagnation orsakad av brist på investeringar, som han delvis kompletterade genom att lägga till en teori om disproportionalitet som härleder kapitalistiska kriser från den ojämna fördelningen av kapitalinvesteringar mellan industrier och mellan länder.

Han integrerade aldrig en förståelse för den roll profitkvoten tendens att falla spelade i den

¹⁰ Till exempel år 2003 ägde det totalt rum 9 300 utlandsinvesteringar i nya anläggningar och utrustning i global skala. USA var ansvarig för totalt en femtedel av dem, långt mer än något annat land, Japan, Tyskland, Storbritannien och Frankrike kom därefter. Se *World Investment Report* ibid.

¹¹ ”Naturligtvis kan monopolet under kapitalismen aldrig fullständigt och inte ens för mycket lång tid avlägsna konkurrensen från världsmarknaden (detta är för övrigt ett av skälen till att teorin om ultraimperialismen är orimlig). Naturligtvis verkar möjligheten att sänka produktionskostnaderna och öka profiten genom införandet av tekniska förbättringar till förmån för förändringar.”

allmänna överackumuleringen av kapital i sin teori om kriser.

Slutsats

Lenins arbete om imperialismen är fullt av insikter och pekade i många frågor i rätt riktning. Hans arbete var påverkat av en underutvecklad verklighet och en svag teori om kapitalistiska kriser. Men trots detta så det finns inte ett spår hos Lenin av idén att "stagnation" är ett allmänt tillstånd för imperialismen, och i den utsträckning han angav den som en växande konsekvens av de imperialistiska ländernas parasitism, hade han fel. Den fortsatta utvecklingen av imperialistiska multinationella företags kapital under de senaste 90 åren har bevisat kapitalismens krisdrabbade dynamik. Lenins metod skulle framför allt ha tillåtit honom att se den kombinerade kreativa och destruktiva utvecklingen av kapitalismen i den imperialistiska epoken som nyckelmotivet hos varje teori.

Översättning: Anders Hagström